

Dr hab. prof. UJD Kazimierz Rędziński

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy w Częstochowie

Działalność Towarzystwa Oświaty Ludowej we Lwowie (1881–1914)

The Activity of the Society of Folk Education in Lviv (1881–1914)

Streszczenie

W artykule ukazano funkcjonowanie Towarzystwa Oświaty Ludowej we Lwowie oraz w środowiskach małomiasteczkowych i wiejskich w latach 1881–1914. Towarzystwo w 1904 r. prowadziło 517 czytelni i bibliotek. Poprzez wykłady, odczyty, pogadanki, upowszechnianie czytelnictwa, głośne czytanie fragmentów powieści, obchody rocznic narodowych, amatorskie występy teatralne realizowano cele statutowe. Dotyczyły one wychowania intelektualnego, społeczno-moralnego, zdrowotnego, gospodarności w życiu codziennym, kulturalno-estetycznego, wielokulturowości i tolerancji. Stowarzyszenie miało oblicze liberalno-demokratyczne, w pracę struktur organizacyjnych angażowali się profesorowie Uniwersytetu Lwowskiego i Szkoły Politechnicznej: Ludwik Kubala (pierwszy prezes zarządu), ks. Jan Fijałek – rektor UL, Kazimierz Twardowski, Ludwik Finkel, Wilhelm Bruchnański, Aleksander Raciborski, Wojciech Dzieduszycki, Tadeusz Fiedler, Ignacy Zakrzewski, Aleksander Hirschberg, Roman Pilat, Władysław Abraham, Bronisław Dembiński.

Słowa kluczowe: Towarzystwo Oświaty Ludowej, Lwów, Galicja, oświata pozaszkolna.

Abstract

In this paper, the functioning of the Society of Folk Education in Lviv, and in small town and rural environments, in the years 1881–1914 is presented. In the year 1904, the Society was conducting 517 reading rooms and libraries. By means of lectures, read-out papers, talks, popularising readership, reading fragments of novels aloud, celebrating national anniversaries and the theatrical performances of amateurs, its statutory goals were pursued. The above-mentioned goals were relevant to intellectual, social-ethical and health-related upbringing, cost-efficiency in daily life, cultural-aesthetic upbringing, multi-culturality and tolerance. The Society was liberal-democratic in its profile, and well-known professors of the University of Lviv and the Polytechnic School were involved in its work. Among them, there were the following ones: Ludwik Kubala (the first chairman of the management board of the Society), Jan Fijałek, priest and the rector of the University of Lviv, Kazimierz Twardowski, Ludwik Finkel, Wilhelm Bruchnański, Aleksander Raciborski, Wojciech Dzieduszycki, Tadeusz Fiedler, Ignacy Zakrzewski, Aleksander Hirschberg, Roman Pilat, Władysław Abraham and Bronisław Dembiński.

Keywords: Society of Folk Education, Lviv, Galicia, out-of-school education.

Linie rozwojowe stowarzyszenia

Pod koniec XIX w. w Galicji wzrosło natężenie akcji oświatowej. Program modernizacji polskiego społeczeństwa zyskiwał nowe wymiary. Powstały wówczas stowarzyszenia kulturalno-oświatowe: Towarzystwo Oświaty Ludowej (TOL) we Lwowie (1881) oraz w Krakowie (1882) i w Tarnowie (1882), Towarzystwo Kółek Rolniczych (1882), Macierz Polska (1882), Towarzystwo Szkoły Ludowej (TSL; 1891).

W Galicji warunki polityczne dla istnienia polskiego życia narodowego układały się najbardziej pomyślnie ze wszystkich zaborów. Praca oświatowa nie napotykała na ograniczenia zaborcy. Charakterystyczną cechą społecznych działań kulturalno-oświatowych było zintegrowanie z całym życiem narodu. Nie było granicy, gdzie kończyła się właściwa działalność oświatowa, a zaczynała działalność polityczna i społeczna.

Zebranie założycielskie lwowskiego towarzystwa odbyło się 27 grudnia 1881 r. z udziałem ponad 100 osób. Przewodniczył mu Jan Amborski, lektor języka francuskiego na Uniwersytecie Lwowskim¹. Wybrano pierwszy zarząd w składzie: prof. dr Ludwik Kubala (1838–1918) – prezes, Bolesław Baranowski, Franciszek Düll, hrabia Klemens Dzieduszycki, dr Aleksander Hirschberg, Teofil Merunowicz, Jan Amborski i J. Zimmermann – członkowie². Przyjęty statut stowarzyszenia zakładał prowadzenie czytelnicy, bibliotek, urządzanie odczytów, wydawanie własnym nakładem książek, nagradzanie najlepszych uczniów szkół ludowych za czytelnictwo oraz w konkursach za prace pisemne na tematy historyczne, a nauczycieli za pracę na rzecz upowszechniania oświaty.

Członkami stowarzyszenia mogły być osoby bez różnicy narodowości i płci oraz wyznania. Roczną składkę ustalono na 1 zł reński. Oczekiwano aktywności w prowadzeniu bibliotek i czytelnicy, pozyskiwania nowych członków, uczestnictwa w zebraniach stowarzyszenia.

¹ J. Amborski (1838–1904) urodził się we wsi Włostowice koło Lublina, gimnazjum ukończył w Lublinie, studia uniwersyteckie w Kijowie. Był uczestnikiem powstania styczniowego 1863 r., po jego upadku wyemigrował do Francji. W latach 1865–1867 był nauczycielem w szkole polskiej w Batignolles. W 1872 r. wrócił do kraju i osiadł we Lwowie. W tym samym roku został nauczycielem języka francuskiego w Szkole Politechnicznej, a od 1873 r. lektorem tego języka na Uniwersytecie Lwowskim. Od 1889 r. był egzaminatorem języka francuskiego w komisji egzaminacyjnej dla nauczycieli gimnazjalnych i szkół realnych przy RSK. Pracował jako publicysta i dziennikarz. Od 1876 r. redagował „Ruch Literacki” – tygodnik literacko-naukowy, „Niedzielę” – tygodnik Macierzy Polskiej oraz „Chata” i „Nowiny” – czasopisma ludowe. Był aktywny na wielu polach społeczno-obywatelskich, m.in. w Towarzystwie Oświaty Ludowej oraz Macierzy Polskiej (PSB, t. I, Kraków 1935, s. 84).

² R. Terlecki, *Oświata dorosłych i popularyzacja nauki w Galicji w okresie autonomii*, Wrocław 1990, s. 87; B. Jaśkiewicz, *Towarzystwo Oświaty Ludowej w Tarnowie*, „Rocznik Tarnowski” (1997) 1998, s. 101; tenże, *Działalność towarzystw oświatowych w Tarnowie w latach autonomii galicyjskiej*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1974, t. XVII, s. 118 i n.

Towarzystwo Oświaty Ludowej było kontynuacją wcześniejszych inicjatyw oświatowych powstałego w 1850 r. Towarzystwa Rozszerzania Oświaty założonego przez Franciszka Trzecieckiego oraz powołanego w 1867 r. przez Alfreda Młockiego stowarzyszenia o tej samej nazwie. Pierwsze stowarzyszenia oświatowe upadły z powodu braku środków materialnych i małego poparcia społeczeństwa. Jak podaje Jan Amborski: „Praca nad oświatą ludu na szersze rozmiary rozpoczęła się dopiero, gdy szkoły ludowe przeszły w ręce kraju. W miarę jak powiększała się cyfra pokoleń umiejących czytać, pojawiły się wydawnictwa ludowe nieperiodyczne i periodyczne, a zarazem powstały ciała zbiorowe oświatę ludu mające na celu”³.

Po roku działalności z funkcji prezesa zarządu ustąpił prof. Ludwik Kubala. Nowy zarząd stanowili: dr Aleksander Hirschberg (prezes), Walenty Kowalówka, Ignacy Kurniewicz, Władysław Neusser, Szczesny Parasiewicz, Karol Rawer i Franciszek Żmudziński⁴. Aleksander Hirschberg przewodniczył stowarzyszeniu przez 18 lat, zrezygnował z pełnionej funkcji 24 marca 1901 r. Powodem rezygnacji był poważny kryzys finansowy i spadek poparcia społecznego. Liczba członków stowarzyszenia wynosiła 80 osób, a składki roczne wynosiły jedynie 306 koron (po zmianie waluty w 1900 r.). Dano temu wyraz w sprawozdaniu zarządu: „Bardzo szczupła lista naszych członków [...] to smutny nieco objaw ilości i jakości poparcia naszego społeczeństwa dla Towarzystwa Oświaty Ludowej we Lwowie”⁵.

W latach 1884–1904 w zarządzie stowarzyszenia pracowali: Teofil Merunowicz, dr Aleksander Raciborski, Karol Stanuchowski, Władysław Terenkoczy, Narcyz Ulmer, Julian Bykowski, Wojciech Dzieduszycki, prof. Tadeusz Fiedler, ks. prof. Jan Fijałek, prof. Ludwik Finkel, Bronisław Gubrynowicz, Andrzej Hoffmann, Józef Hryniewicz, Henryk Kopia, Władysław Koziembrodzki, Franciszek Kuczyński, Ignacy Kurniewicz, Zygmunt Łaszowski, Stanisław Majewski, Mieczysław

³ J. Amborski, *Sprawa oświaty ludowej w Galicji* [w:] *Pamiętnik zjazdu literatów i dziennikarzy polskich 1884*, t. I, Lwów [1884], s. 1; H. Radlińska, *Oświata dorosłych*, Warszawa 1947, s. 95. Autorka podaje, iż w 1870 r. A. Potocki powołał Stowarzyszenie dla Szerzenia Oświaty po Wsiach, które nie rozwinęło działalności z powodu braku poparcia społecznego. J. Potoczny, *Udział Towarzystwa Oświaty Ludowej w krzewieniu czytelnictwa i popularyzacji wiedzy wśród plebejskich warstw społeczeństwa galicyjskiego*, „Studia i Prace Pedagogiczne” 2014, t. I, s. 262.

⁴ R. Terlecki, *Oświata dorosłych i popularyzacja nauki w Galicji w okresie autonomii...*, s. 88; Aleksander Hirschberg (1847–1907) urodził się we Lwowie w rodzinie pochodzenia niemieckiego; historyk, bibliotekarz, profesor tytularny Uniwersytetu Lwowskiego, działacz polityczno-oświatowy. Był współzałożycielem i działaczem studenckiej Czytelni Akademickiej (1862–1876), od 1875 r. był opiekunem Akademickiego Koła Historyków Studentów Uniwersytetu Lwowskiego. Od 1875 r. był sekretarzem naukowym Zakładu im. Ossolińskich, a od 1876 r. kustoszem Biblioteki im. Ossolińskich. W 1903 r. został profesorem nadzwyczajnym Uniwersytetu Lwowskiego. Był założycielem (1881) i prezesem lwowskiego Towarzystwa Oświaty Ludowej (1882–1901). Jako działacz polityczny związany był z Ligą Polską (Genewa 1887) i wchodził do czteroosobowej komisji założycielskiej (PSB, t. IX, Wrocław 1960–1961, s. 527).

⁵ Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa Oświaty Ludowej we Lwowie z czynności za czas od 15 czerwca 1900 do 15 czerwca 1901, Lwów 1901, s. 8.

Olszewski, Zygmunt Poznański, Aleksander Raciborski, Michał Rolle, Władysław Schmidt, Antoni Sienicki, Karol Stanuchowski, Walerian Siczynski, Władysław Szybiński, Jan Steczkowski, Maria Aleksandrowicz, Pius Twardowski, Ludwik Dziedzicki, Marceli Prószyński, Jan Wittman, Franciszek Żmudziński, Władysław Jankowski⁶.

Pod koniec lat dziewięćdziesiątych XIX w. stowarzyszenie odnotowało znaczny spadek liczby członków i poważny kryzys finansowy. Związane to było z powstaniem dwóch intensywnie rozwijających się stowarzyszeń oświatowych: Macierzy Polskiej (1882) oraz Towarzystwa Szkoły Ludowej (1891), a nadto Towarzystwa Kółek Rolniczych (1882), które miało za zadanie również upowszechnianie oświaty w środowiskach wiejskich. Towarzystwo Kółek Rolniczych było kontynuatorem założonego przez ks. Stanisława Stojałowskiego Towarzystwa Ludowego Pracy i Oświaty. W roku 1882 zostało przejęte przez ziemian i przemianowane na Towarzystwo Kółek Rolniczych.

Jak podaje Józef Bałaban – dyrektor Szkoły Miejskiej im. Marii Magdaleny we Lwowie i działacz TOL: „Żywszy cokolwiek ruch zapanował z powstaniem Macierzy Polskiej, a zwłaszcza kółek rolniczych [...]. Dotychczasowe działania obracały się zwykle w kołach inteligencji Lwowa lub Krakowa, sporadycznie tylko w kołach inteligencji prowincjonalnej”⁷.

O poważnym kryzysie zarząd poinformował w sprawozdaniu za rok 1901/1902: „Mimo ogólnego zajęcia się i uznania ważności oświaty ludowej, liczba członków do 15 czerwca r.z. wynosiła, jak świadczy wykaz, 80 członków [...]. W roku ubiegłym przystąpiło do naszego towarzystwa 17 członków, z których jeden tylko ze Lwowa”⁸. Pierwsze oznaki kryzysu w działalności zauważono już w 1897 r. Podniesiono to w rocznym sprawozdaniu: „Ujemny za to rezultat wydały starania o pozyskanie nowych członków, i powtórzyć tu możemy słowa nakreślone już w poprzednim sprawozdaniu, iż widocznie Towarzystwo nasze po siedemnastu latach istnienia straciło urok nowości, a hasła nawołujące do ofiarności na rzecz oświaty ludu spowszedniały. Na listy upoważniające do zbierania członków, a rozdane wielu osobom, nikt prawie się nie wpisał”⁹.

W tej sytuacji dalszą działalność w terenie postanowiono oprzeć na strukturach kółek rolniczych, zwłaszcza że współpraca do tej pory układała się poprawnie.

⁶ Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa Oświaty Ludowej we Lwowie z czynności za czas od 15 czerwca 1902 do 31 grudnia 1903, Lwów 1904, s. 43; Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa Oświaty Ludowej dla Lwowa i okolicy z czynności w roku 1884, Lwów 1885, s. 6; Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa Oświaty Ludowej dla Lwowa i okolicy z czynności za rok 1898, Lwów 1899, s. 4–5.

⁷ J. Bałaban, *Przewodnik dla zakładających biblioteki i czytelnie ludowe*, Lwów 1892, s. 3.

⁸ Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa Oświaty Ludowej we Lwowie z czynności za czas od 15 czerwca 1901 do 15 czerwca 1902, Lwów 1902, s. 6.

⁹ Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa Oświaty Ludowej we Lwowie z czynności w roku 1897, Lwów 1898, s. 3.

W roku 1890 zarząd TOL podjął decyzję, aby czytelnie i biblioteki zakładać przede wszystkim w tych miejscowościach, w których istnieją kółka rolnicze. W rezultacie do 1903 r. założono 102 placówki w lokalach kółek rolniczych. W roku 1896 zarząd stowarzyszenia podjął uchwałę o bliskiej współpracy z kółkami rolniczymi: „Aby jednak wykonywać jaką taką kontrolę nad czytelniami na prowincji, wszedł Wydział podobnie jak w latach poprzednich w związek z lustratorami «Kółek rolniczych» i porучzył im opiekę nad czytelniami”¹⁰. Do TOL należało wielu działaczy Towarzystwa Kółek Rolniczych, byli to m.in.: Narcyz Ulmer – skarbnik zarządu głównego, Adolf Wiesiołowski – członek zarządu, Jan Kanty Steczkowski – II wiceprezes, Telesfor Adamski – wiceprezes i dyrektor biura zarządu. Członkiem TOL był Henryk Rewakowicz (1837–1907), jeden z twórców ruchu ludowego w Galicji, wiceprezes Stronnictwa Ludowego powstałego w Rzeszowie w 1895 r., a w latach 1897–1907 prezes stronnictwa (od 1903 r. Polskiego Stronnictwa Ludowego).

Rozdźwięki wokół TOL powstały na tle życia politycznego. Wiele stronnictw politycznych w Galicji widziało we wsi rezerwy swoich przyszłych zwolenników. Droga po chłopskie głosy wyborcze wiodła poprzez wpływy w kółkach rolniczych. Rozpoczęła się więc walka o wpływy na wsi. W zarządzie Towarzystwa Kółek Rolniczych, złożonym głównie z ziemian, głoszone oficjalnie neutralność polityczną. Ludowcy próbowali zahamować wpływy konserwatywne. Dał temu wyraz Jan Stapiński w 1906 r.: „Kółka rolnicze muszą przejść pod zarząd włościan, opieka obszarników musi się tu skończyć”¹¹. Jednocześnie Stronnictwo Ludowe zaczęło organizować obchody rocznicy powstania kościuszkowskiego akcentujące szczególną rolę chłopów. Na wsi obchody były okazją, aby domagać się ich wyzwolenia społecznego. Nadawano więc uroczystościom charakter nie tylko patriotyczny, ale również klasowy. Rewolucja 1905 r. w Królestwie Polskim zradykalizowała również wieś galicyjską. Rok 1905 był ostatnim rokiem współpracy ludowców z pravicowymi stronnictwami na terenie kółek rolniczych.

Środowiska ziemiańsko-konserwatywne przyjęły to negatywnie. Symbolem tego były uroczystości odsłonięcia pomnika Bartosza Głowackiego organizowane przez ludowców 9 września 1904 r. w Tarnobrzegu. Dla odciążenia chłopów i obniżenia rangi tego wydarzenia w przeddzień, to jest 8 września, władze kościelne diecezji przemyskiej z biskupem Józefem Sebastianem Pelczarem (1842–1924) zorganizowały uroczystości religijne. Była to koronacja obrazu NMP Dzikowskiej zorganizowana w Dzikowie (obecnie dzielnica Tarnobrzega) z inicjatywy hrabiego Z. Tarnowskiego przy udziale licznie zgromadzonego duchowieństwa i ziemian¹².

¹⁰ Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa Oświaty Ludowej we Lwowie z czynności za rok 1896, Lwów 1897, s. 5; por. również: T. Adamski, *O oświatowej działalności Towarzystwa Kółek Rolniczych*, Lwów 1913, s. 4 i n.

¹¹ A. Gurnicz, *Kółka rolnicze w Galicji*, Warszawa 1967, s. 142. Jan Stapiński (1867–1946) – od 1988 r. prezes PSL, w latach 1898–1900 i 1907–1918 poseł do Rady Państwa.

¹² J.R. Szaflik, *O rząd chłopskich dusz*, Warszawa 1976, s. 38–39.

Od roku 1897 siedziba TOL mieściła się gościnnie w lokalu Towarzystwa Kółek Rolniczych przy ul. Ossolińskich 6. Zorganizowano tam kancelarię towarzystwa oraz magazyn książek przeznaczonych dla bibliotek.

W zaistniałej sytuacji członkowie proveniencji arystokratycznej wspierający materialnie stowarzyszenie odsunęli się od współpracy. Był to więc typowy konflikt między Polakami katolikami a Polakami radykałami na przełomie XIX i XX w.¹³. Wierni TOL pozostali jedynie Klemens i Wojciech Dzieduszyccy oraz ich siostra Maria, żona Tadeusza Cieńskiego. Na czele zarządu wybranego w 1900 r. stanął Adolf Wiesiołowski – prezes Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarczego – oddział lwowski, poseł na Sejm Krajowy w Bukowinie i członek Zarządu Głównego Kółek Rolniczych. Sekretarzem zarządu TOL został Telesfor Adamski, kierownik biura Zarządu Głównego Kółek Rolniczych i redaktor naczelny „Przewodnika Kółek Rolniczych”. Pozostali członkowie zarządu TOL to: Władysław Schmidt (skarbnik), prof. Tadeusz Fiedler, ks. prof. Jan Fijałek, prof. Ludwik Finkel, Bronisław Gubrynowicz, Zygmunt Poznański, Michał Rolle. Komisję Rewizyjną stanowili: Wilhelm Bruchnalski, Władysław Terenkoczy, Franciszek Żmudziński¹⁴.

W roku 1901 po nowelizacji statutu wprowadzono funkcję protektora TOL, powołano do tej godności ks. arcybiskupa Józefa Bilczewskiego (1860–1923), ordynariusza diecezji obrządku łacińskiego we Lwowie¹⁵. Wybór patrona stowarzyszenia pozwolił na ustabilizowanie dotychczasowej działalności. Poglądy i postawę arcybiskupa J. Bilczewskiego dotyczącą spraw społecznych wysoko ocenił Wincenty Witos, stwierdzając: „niesłuchanie godny, wyrozumiały człowiek, uznawał bez zastrzeżeń, że chłopci muszą i powinni się bronić, ponieważ wciąż jeszcze są gnębieni i poniewierani. Sposób zaś i formę obrony, o ile nie robią szkody religii i Kościołowi, należy im samym pozostawić”¹⁶.

Jak podaje Wincenty Urban, biograf arcybiskupa: „Pod względem politycznym nie łączył się on z żadnym stronnictwem. Arcybiskup Bilczewski bronił zdecydowanie polskości na Kresach wschodnich”¹⁷. Oświatę pozaszkolną ludności wiejskiej i małomiasteczkowej arcybiskup zaliczał także do kwestii społecznej i zalecał angażowanie się podległego mu kleru w czytelnich i bibliotekach TOL.

¹³ B. Cywiński, *Rodowody niepokornych*, Warszawa 2010, s. 255 i n.

¹⁴ Sprawozdanie... od 15 czerwca 1900 do 15 czerwca 1901..., s. 4, 35.

¹⁵ Tamże. Jak twierdzi G. Grzybek, arcybiskup uważał, iż „do kwestii społecznej należy także zaliczyć oświatę, zwłaszcza ludności wiejskiej i małomiasteczkowej. Istotną rolę odgrywały wówczas czytelnie TSL i TOL; G. Grzybek, *Aktualność idei wychowawczych Józefa Bilczewskiego metropolity lwowskiego w latach 1900–1923*, Bielsko-Biała 2003, s. 25.

¹⁶ W. Witos, *Moje wspomnienia*, t. I, Paryż 1964, s. 342.

¹⁷ W. Urban, *Śługa Boży Józef Bilczewski Metropolita Lwowski 1860–1923*, Wrocław 1977, s. 113. Por. także: A. Kudłaszyk, *Katolicka myśl społeczno-polityczna w Galicji na przełomie XIX i XX wieku*, Wrocław 1980, s. 230.

Kolejne wybory statutowe zarządu w 1903 r. na okres dwóch lat powołały następujące osoby: prezesem ponownie został Adolf Wiesiołowski, wiceprezesem ks. prof. Jan Fijałek – rektor Uniwersytetu Lwowskiego, sekretarzem Władysław Jankowski (nauczyciel), członkami zarządu: Maria Aleksandrowicz (nauczycielka), dr Jan Nittman (nauczyciel Seminarium Nauczycielskiego), dr Bronisław Gubrynowicz, Władysław Schmidt oraz Marceli Prószyński (student, delegat Akademickiego Koła TSL)¹⁸.

Sprzeczności ideowe między liberalno-demokratycznym zarządem stowarzyszenia a sferami arystokratycznymi popierającymi materialnie towarzystwo wytworzyły sytuację, w której TOL znalazło się na marginesie ruchu oświatowego w Galicji. Liczba członków płacących w 1884 r. roczne składki wyniosła 260. Kolejne lata działalności przynosiły coraz mniejszą liczbę członków i tak w 1891 r. było ich 173, w 1898 – 177, w 1900 – 80, od 1902 do 1904 – 97 członków¹⁹.

W roku 1890 39 osób wpłaciło 360 zł reńskich, podczas gdy 134 członków zwyczajnych uiściło kwotę 254 zł reńskich²⁰. Byli to: Dawid Abrahamowicz, hr. Stanisław Badeni, Karol Barański, hr. Mieczysław Baworowski, hr. Mieczysław Borkowski, Michał Borowski, Antoni Chamiec, Kazimierz Cieński, księżna Florentyna Czartoryska, Zygmunt Dembowski, hr. Zygmunt Drohojowski, hr. Klemens Dzieduszycki, hr. Wojciech Dzieduszycki, hr. Andrzej Fredro, Włodzimierz Gniewosz, Jan Gnoiński, Waleria i Franciszek małż. Jędrzejewiczowie, hr. Juliusz Korytowski, hr. Szczęsny Koziębrodzki, hr. Władysław Koziębrodzki, Michał Lenartowicz, księżna Maria Lubomirska, hr. Jadwiga Łubieńska, Zofia Marynowska z Hrebenego, Zofia Marynowska z Próchnika, Marian Mazaraki, hr. Józef Męciński, hr. Mieczysław Piniński, Tadeusz Potocki, dr Aleksander Raciborski, Albin Rayski, książę Władysław Sapieha, ksiądz Franciszek Sawa, Bolesław Śmiałowski, hr. Stanisław Stadnicki, Julian Stoczyński, hr. Jan Szeptycki, Jan Urbański²¹.

Od roku 1891 wprowadzono status członka honorowego płacącego przynajmniej 5 zł reńskich rocznej składki. Byli to stali donatorzy płacący już wcześniej datki powyżej składki członkowskiej. W pierwszym okresie działalności składki członkowskie wynosiły jedynie około 10% do 20% rocznego budżetu. W roku 1884 składki przyniosły 529,95 zł r. przy budżecie w kwocie 3140,76 zł r.²² W roku 1891 składki dały kwotę 614 zł r. przy budżecie wynoszącym 3435,12 zł r., znaczny spadek dochodów odnotowano w 1898 r. – składki wyniosły jedynie 177 zł r. przy kwocie 2426,36 zł r. ogólnych dochodów²³.

¹⁸ Sprawozdanie... od 15 czerwca 1902 do 31 grudnia 1903..., s. 42.

¹⁹ Tamże, s. 40 i n.

²⁰ Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa Oświaty Ludowej we Lwowie z czynności w roku 1890, Lwów 1891, s. 32.

²¹ Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa Oświaty Ludowej we Lwowie z czynności w roku 1891, Lwów 1892, s. 37.

²² Sprawozdanie... w roku 1884..., s. 8.

²³ Sprawozdanie... w roku 1888..., s. 32.

Po zmianie waluty w 1900 r. dochody ze składek spadły poniżej 10% budżetu. I tak w 1901/1902 r. składki wyniosły 422,10 koron przy ogólnych dochodach 6097,01 k., a w 1902/1903 składki uiszczono w kwocie 523 k. przy budżecie 9847,47 k. Były to pierwsze sygnały o powolnym upadku stowarzyszenia²⁴. W roku 1898, z uwagi na spory ideologiczne, pozostało tylko czterech członków honorowych uiszczających 20 zł r.²⁵

Towarzystwo mogło realizować cele oświaty pozaszkolnej głównie dzięki subwencji władz publicznych oraz instytucji bankowych i ubezpieczeniowych. W roku 1884 Sejm Krajowy udzielił wsparcia finansowego w kwocie 200 zł r., Rada miasta Lwowa – 100 zł r., Bank Kredytowy Galicyjski – 200 zł r., Galicyjska Kasa Oszczędności – 200 zł r., Bank Hipoteczny – 100 zł r., Rada Powiatowa w Rudkach – 40 zł r., Kolej Czernowiecka – 10 zł r. Dochód przyniosły własne czytelnie z płatnych imprez kulturalno-oświatowych. Czytelnia w Rudkach osiągnęła dochód w wysokości 197,30 zł r., w Kamionce Strumiłowej – 128,58 zł r., w Kałuszu – 28,20 zł r., w Sądowej Wiszni – 71,44 zł r. Dochody z czytelnie we Lwowie: przy ul. Żółkiewskiej – 207,64 zł r., przy ul. Janowskiej – 25,78 zł r.²⁶

W roku sprawozdawczym 1902/1903 subwencje przekazały: Wydział Krajowy we Lwowie – 3000 koron, Rada miasta Lwowa – 400 k., Zarząd Powiatu w Grybowie – 15 k.; magistraty: Jordanowa – 10 k., Chyrowa – 10 k.; rady powiatowe: w Białej – 10 k., Starym Samborze – 10 k., w Rudkach – 30 k., w Kolbuszowej – 10 k., Bóbrce – 10 k., w Złoczowie – 40 k., w Łańcucie – 20 k., Tłumaczu – 40 k., w Rawie Ruskiej – 20 k., w Brodach – 30 k., w Wadowicach – 5 k.; Magistrat Brodów – 10 k., Gmina Zakopane – 37,18 k., Urząd Gminy w Mielcu – 10 k., Magistrat Biecha – 10 k., Sokala – 15 k., w Trembowli – 50 k., Rada Powiatowa w Zaleszczykach – 25 k., w Buczaczu – 10 k., Towarzystwo Ubezpieczeń od Ognia w Krakowie – 200 k., Towarzystwo Łowieckie we Lwowie – 28 k., ksiądz Librewski w Tekłowie – 46 k., Jan Rusinowski w Białogłowach – 27 k., Rada Powiatowa w Dobromilu – 20 k., w Brzozowie – 19,88 k., Stowarzyszenie Rękodzielników „Gwiazda” w Czerniowcach – 21 k., redakcja „Gazety Lwowskiej” – 5 k., Magistrat Niepołomic – 5 k., Zarząd Powiatu w Sanoku – 30 k., arcybiskup Józef Bilczewski – 200 k.²⁷

Lwowskie TOL swoim zasięgiem działalności objęło początkowo miasta i wsie w Galicji Wschodniej. W roku 1903 w poszczególnych powiatach prowadzono biblioteki i czytelnie: w bóbreckim 13 placówek, bohorodczańskim – 3, borszczowskim – 6, brodzkim – 3, brzeżańskim – 9, buczackim – 25, cieszanowskim – 15, czortkowskim – 25, dolińskim – 4, dobromilskim – 2, drohobyckim – 2, gródeckim – 10, horodeńskim – 3, husiatyńskim – 13, kałuskim – 3, kamioneckim – 13,

²⁴ Sprawozdanie... od 15 czerwca 1901 do 15 czerwca 1902..., s. 42.

²⁵ Sprawozdanie... w roku 1898..., s. 31.

²⁶ Sprawozdanie... w roku 1884..., s. 7.

²⁷ Sprawozdanie... od 15 czerwca 1902 do 31 grudnia 1903..., s. 40 i n.

kołomyjskim – 2, Kossowskim – 2, lwowskim – 31, mościckim – 13, nadwórniańskim – 5, podhajeckim – 4, przemysłańskim – 2, rawskim – 9, rohatyńskim – 7, rudeckim – 15, samborskim – 13, skałackim – 4, śniatyńskim – 3, sokalskim – 8, stanisławowskim – 4, w Starym Samborze – 3, stryjskim – 12, tarnopolskim – 2, tłumackim – 2, trembowelskim – 13, tureckim – 1, zaleszczyckim – 4, zbaraskim – 11, złoczowskim – 3²⁸. Stan bibliotek i czytelni w Galicji Wschodniej ilustruje tabela 1.

Tabela 1. Rozwój bibliotek i czytelni TOL w Galicji Wschodniej w latach 1882–1897 (liczba placówek)

Lp.	Rok	Lwów	Inne miasta	Wsie	Upadło
1	1882	2	4	14	2
2	1883	2	1	24	5
3	1884	–	1	15	1
4	1885	–	–	2	1
5	1886	2	2	13	3
6	1887	–	–	16	1
7	1888	1	1	12	2
8	1889	–	2	20	1
9	1890	4	2	30	1
10	1891	2	1	43	1
11	1892	1	–	41	5
12	1893	–	–	25	–
13	1894	–	–	30	–
14	1895	–	–	26	3
15	1896	–	–	16	10
16	1897	–	–	21	2
Razem		14	14	348	37

Źródło: Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa Oświaty Ludowej z czynności w roku 1897, Lwów 1898, s. 36; Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa Oświaty Ludowej dla Lwowa i okolicy z czynności w roku 1884, Lwów 1885, s. 1 i n.; Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa Oświaty Ludowej dla Lwowa i okolicy z czynności w roku 1896, Lwów 1897, s. 36.

Od roku 1889 rozpoczęto działalność w Galicji Zachodniej, w 21 powiatach prowadzono 97 bibliotek i czytelni. W poszczególnych powiatach było ich: w brzozowskim – 17, dąbrowskim – 1, gorlickim – 3, grybowski – 4, jarosławskim – 19, jasielskim – 9, kolbuszowskim – 5, krośnieńskim – 5, łańcuckim – 7, limanowskim

²⁸ Tamże, s. 11–29; J. Albin, *Z działalności bibliotek ludowych w Galicji*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1983, R. XXXII, nr 1/2, s. 87.

– 3, myślenickim – 1, niskim – 2, nowotarskim – 1, przemyskim – 4, ropczyckim – 2, rzeszowskim – 1, nowosądeckim – 3, sanockim – 7, nowosądeckim – 3, sanockim – 7, strzyżowskim – 2, tarnobrzeskim – 3, wielickim – 1²⁹.

Od roku 1892 otwierano czytelnie i biblioteki poza Galicją. W tymże roku otwarto placówkę na Śląsku w Istebnej pod kierownictwem Jana Jarocho posiadającą 640 dzieł, w 1895 r. powstały dwie następne – w Gródku koło Jabłonkowa oraz w Dąbrowie³⁰.

W roku 1899 w Pradze w Czechach otwarto bibliotekę w tamtejszej szkole polskiej. Prowadziła ją Sabina Niewiadomska. Na Bukowinie od 1902 r. otwarto dziewięć czytelni i bibliotek, głównie w oparciu o parafie rzymskokatolickie³¹.

Organizację czytelni i bibliotek poza Galicją przedstawia tabela 2.

Tabela 2. Czytelnie TOL poza Galicją (1899–1914)

Lp.	Miejscowość	Data powstania	Prowadzący	Liczba książek
A. Bukowina				
1	Sadagóra	1902	parafia rzymskokat.	–
2	Polana Mikuli	1902	parafia rzymskokat.	–
3	Gurahumora	1902	parafia rzymskokat.	–
4	Kocmań	1903	ks. Steinbach	160
5	Zastawna	1902	parafia rzymskokat.	–
6	Nowa Sołonka	1903	ks. Jan Russman	140
7	Alhütte	1902	parafia rzymskokat.	–
8	Suczawa	1902	parafia rzymskokat.	–
9	Wyżnica nad Czeremoszem	1903		–
B. Śląsk Austriacki				
1	Dąbrowa	1895	nauczyciele szkoły polskiej	417
2	Gródek	1895	Adam Zielina	30
3	Istebna	1892	Jan Jaroszek	640
C. Czechy				
1	Praga	1899	Klub Polski Sabina Niewiadomska	60

Źródło: Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa Oświaty Ludowej we Lwowie z czynności za czas od 15 czerwca 1902 do 31 grudnia 1903, Lwów 1904, s. 29.

²⁹ Tamże.

³⁰ Tamże, s. 30.

³¹ Tamże, s. 29.

Towarzystwo nie dysponowało strukturami terenowymi, stąd od 1890 r. powoływano delegatów powiatowych. Ich zadaniem było zbieranie składek, pozyskiwanie nowych członków, zakładanie bibliotek i pomoc w ich funkcjonowaniu. W Cieszanowie, Jagielnicy i Czortkowie powołano komitety powiatowe.

W powiecie cieszanowskim komitet stanowili: Jan Gnoiński, dr Jacek Jabłoński, Jan Strzelecki. W Czortkowie w komitecie działali: Tadeusz Noel, Tadeusz Potocki, ks. Eliaz Matkowski i dr Kornel Wągrowski. W Jagielnicy aktywni byli jako organizatorzy: Zygmunt Janiszewski, Karol Kunczak, Antoni Świerzawski, Franciszek Cisło, Zygmunt Jakliński, Jan Matkowski.

W innych miejscowościach delegatami byli: w Buczaczu – Włodzimierz Gniewosz, w Oleszycach – książę Władysław Sapieha, w Narolu – książę Julian Puzyna, w Hamerni – Seweryn Kolasiński, w Lubaczowie – dr Henryk Szymański, w Oleszycach – Teofil Fiutowski, w Bruśnie – Marcei Frankiewicz, w Dolinie – Marian Mazarak, w Husiatynie – księżna Florentyna Czartoryska, w Jarosławiu – Zofia Marynowska i Stefania Chorośnicka, w Jaworowie – hrabina Jadwiga Łubieńska z Krakowca, w Mościskach – Bolesław Śmiałowski, w Podhajcach – Michał Borowski, w Przemyśle – księżna Maria Lubomirska z Miżyńca.

W powiecie Rawa Ruska delegatami byli: hrabia Jan Brunicki w Lublińcu, Jan Urbański w Poddębcah, Franciszek Jędrzejewicz i Waleria Jędrzejewiczowa w Żurawcach, Maria Mochnacka w Rzyckach, Zofia Marynowska w Hrebennem. W powiecie skałackim funkcje delegatów pełnili: hrabia Michał Baworowski w Sorocku, hrabia Mieczysław Piniński w Soroce i Jan Vivien w Poznance Hetmańskiej. W powiecie samborskim działał ks. Herman Kulisch, w powiecie Rudki – Albin Rayski w Michalewiczach. W Starym Samborze delegatem powiatowym był Stanisław Katyński³². Z biegiem lat funkcje te wygasały z przyczyn naturalnych bądź z powodu rezygnacji.

W roku 1901 godność delegata powiatowego przyjęli: Antonina Ambroziewicz w Pomorzanach, ksiądz Jan Głąb w Płazowie (pow. Cieszanów), Emil Obertyński w Odnowie oraz dr Edmund Krzyżanowski w Buczaczu. W roku 1903 powołano jeszcze na delegatów: Jana Szawłowskiego w Kamionce Strumiłowej, Henrykę Kruszyńską w Trembowli, Wojciecha Giezmę w Rudkach oraz Karola Sas-Tokarskiego w Buczaczu³³.

Po wyjeździe w 1905 r. prezesa Adolfa Wiesiołowskiego do Paryża na dłuższy pobyt aktywność towarzystwa uległa praktycznie zawieszeniu. Działalność dotychczasowych czytelni i bibliotek przejęły Towarzystwo Szkoły Ludowej, Towarzystwo Kółek Rolniczych oraz krakowskie Towarzystwo Oświaty Ludowej. Nadal więc pod patronatem krakowskiego TOL działały placówki oświaty pozaszkolnej w Gródku, Jaworowie, Mikłaszowie k. Lwowa, Mościskach, Nadwórnie,

³² Sprawozdanie... w roku 1890..., s. 5–6.

³³ Sprawozdanie... od 15 czerwca 1901 do 15 czerwca 1902..., s. 4–5; Sprawozdanie... za czas od 15 czerwca 1902 do 31 grudnia 1903..., s. 45.

Tabela 3. Czytelnie i wypożyczalnie książek TOL we Lwowie w latach 1884–1904

Lp.	Nazwa	Prowadzący	Liczba czytelników	Liczba książek	Roczne wypożyczenia
1	I Czytelnia, ul. Janowska 12	Gustaw Miller, Karol Moniak	316	776	5077
2	II Czytelnia w lokalu Taniej Kuchni, ul. Błacharska 8	Zygmunt Korosteński	80	181	1013
3	III Czytelnia w Szkole im. św. Zofii	Antoni Lewak, Gustaw Kubik, Szczesny Parasiewicz, Maria Marie	50	230	266
4	IV Czytelnia w szkole w dzielnicy Pasieki	Ludwik Rudnicki, Michał Mykietyn, Józef Gładkiewicz	52	173	1643
5	V Czytelnia w Szkole im. T. Kościuszki, ul. Zamknięta 13	Emil Begiński	200	500	–
6	VI Czytelnia w lokalu Towarzystwa Wzajemnej Pomocy Drobnym Kupców, ul. Ormiańska 20	Aleksander Stoćków	130	300	–
7	Wypożyczalnia (biblioteka) w Szkole im. św. Elżbiety, ul. Zielona 24	Walenty Ferenz, Walerian Siczyński	86	241	457
8	Wypożyczalnia w Szkole im. św. Antoniego, ul. Łyczakowska 34	Józef Korpak, Józef Kropiński, Wiktor Brzeziński	70	332	704
9	Wypożyczalnia w Szkole im. św. Marcina, ul. Marcina 3/5	Jan Frydman, Jan Przepliński, ks. Anger	176	329	1681
10	Wypożyczalnia w Szkole im. Marii Magdaleny	Józef Bałaban, Marcin Frydel	317	225	1561
11	Wypożyczalnia przy ul. Żółkiewskiej	A. Gąsiorowski, Leonard Leega	–	194	–
12	Wypożyczalnia w 11 pułku artylerii	Aleksander Heidrich, Karol Skrywan	110	135	200
13	Wypożyczalnia w 30 pułku piechoty	kpt. Barysz, Henryk Fisch, Maurycy Fertig	146	181	280
14	Wypożyczalnia w 95 pułku piechoty	Józef Nostadt, W. Karpiński	120	139	220

Źródło: Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa Oświaty Ludowej we Lwowie z czynności w roku 1891, Lwów 1892, s. 11 i n.; Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa Oświaty Ludowej we Lwowie z czynności za czas od 15 czerwca 1900 do 15 czerwca 1901, Lwów 1901, s. 11 i n.; Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa Oświaty Ludowej dla Lwowa i okolicy z czynności w roku 1884, Lwów 1885, s. 2; Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa Oświaty Ludowej we Lwowie z czynności w roku 1896, Lwów 1897, s. 8 i n.; Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa Oświaty Ludowej we Lwowie z czynności za czas od 15 czerwca 1902 do 31 grudnia 1903, Lwów 1904, s. 3 i n.

Podhajcach, Przemyślanach, Rohatynie, Krakowcu, Pnikucie, Trzcieńcu, Świrzu, Hałuszycach, Łozowej (pow. Tarnopol), Koszlakach (pow. Zbaraż), Olesku, Winnikach i Lesienicach k. Lwowa³⁴.

Rozwój czyteln i bibliotek oraz rocznych wypożyczeń we Lwowie w latach 1884–1904 przedstawia tabela 3.

Porównanie danych TOL z 1882 i 1890 r. oraz późniejszych od nich o 30 lat, pochodzących z 1905 r., wskazuje wyraźnie na linię rozwojową i regres, na osiągnięcia i niepowodzenia. W zakresie pracy oświatowej w Galicji odbywała się ożywiona działalność organizacyjna. W latach na przełomie XIX i XX w. ruchu oświatowy był żywy, miał tendencje ekstensywne. Widoczny był zapal nauczycieli ludowych, księży rzymskokatolickich, młodzieży akademickiej oraz profesorów uniwersytetu i Szkoły Politechnicznej. Spośród profesorów aktywni na polu oświaty ludowej byli: Ludwik Kubala, Kazimierz Twardowski, Ludwik Finkel, Wilhelm Bruchnalski, Aleksander Raciborski, Wojciech Dzieduszycki, Tadeusz Fiedler, ks. Jan Fijałek, Teofil Gerstman, Ignacy Zakrzewski, Aleksander Hirschberg, Roman Pilat, Bronisław Gubrynowicz, Aleksander Czołowski, Władysław Abraham, Bronisław Dembiński.

W miarę rozwoju towarzystw zaczęła się walka o charakter prac oświatowych. Towarzystwo Oświaty Ludowej również stało się polem sporów o kierunek oświaty pozaszkolnej. Cechą charakterystyczną pracy TOL było prowadzenie walki o polskość Kresów i branie na siebie w pewnych okolicznościach reprezentacji całego polskiego ruchu oświatowego.

Formy działalności oświatowej

Towarzystwo jako cel swej działalności określiło szerzenie oświaty wśród ludności polskiej w Galicji i w krajach koronnych Austro-Węgier. Środkami były czytelnie i biblioteki, upowszechnianie wydawnictw popularnych, odczyty i pogadanki, urządzanie głośnego czytania książek i czasopism, organizowanie konkursów na opracowanie referatów dotyczących wydarzeń historycznych, wspieranie działalności innych towarzystw na polu oświaty. W praktyce działalność oświatowa skupiała się na organizacji bibliotek i czyteln oraz prowadzeniu akcji odczytowej, ponadto obchodów rocznic narodowych. Pierwsze czytelnie otwarto w latach 1882–1883 – we Lwowie, Sądowej Wiszni, Rudkach, Kamionce Strumiłowej i Kałuszu. W roku 1890 funkcjonowało 20 czyteln i 132 bibliotek wiejskich. Księgozbiór wynosił 19 365 dzieł w 2069 tomach, do wszystkich bibliotek prenumerowano 281 egzemplarzy czasopism ludowych: „Chata”, „Nowiny”, „Niedziela” i „Gospodarz”. Odrębnie zaopatrywano je także w kalendarz rolniczy oraz inne wydawnictwa „Czyteln Rolniczej”³⁵.

³⁴ „Oświata Ludowa” 1911, nr 2, s. 41.

³⁵ Sprawozdanie... w roku 1890..., s. 4, 20.

Wyróżniającymi się organizatorami czytelní we Lwowie przy ul. Janowskiej 12 byli Gustaw Mueller i od 1890 r. Karol Moniak – nauczyciel. Była to wiodąca placówka towarzystwa, podobna do późniejszych domów kultury. W roku 1883 czytelnia skupiała 203 stałych uczestników, w następnym roku zapisało się 113 nowych członków. W roku 1891 aktywnie w zajęciach kulturalno-oświatowych uczestniczyło 120 osób (96 mężczyzn i 24 kobiety). Uczestnicy płacili miesięczne składki po 15 centów³⁶.

W czytelní prowadzono amatorski zespół teatralny, chór, sekcję turystyczną i sekcję odczytową. Zespół dramatyczny tworzyli: Karol Moniak, Piotr Winiarski, Karol Andraszek, Franciszek Jednoróg, Artur i Tadeusz Karwowscy, Leon Reiss, Franciszek Godzoner, J. Lewicki i S. Ostrowski. Przedstawienia amatorskie urządzano również w czytelních prowincjonalnych, były to najczęściej popularne w owym czasie: W.L. Anczyca *Kościuszek pod Racławicami*, *Łobzowanie*, *Błazek opętany*, *Flisacy*, F. Dominika *Ojcowizna*, J. Rączkowskiego *Wóz Drzymały*, Z. Parwiego *Hanusia Króżańska*³⁷, o treści moralizatorskiej i patriotycznej. We Lwowie dawano rocznie siedem przedstawień teatralnych oraz trzy, cztery dla uczczenia obchodów rocznic powstań narodowych i obchodów kolejnej rocznicy uchwalenia Konstytucji 3 Maja. Antoni Garbacz, nauczyciel muzyki, prowadził społecznie chór mieszany składający się z 15 osób. Organizowano występy własnego chóru oraz innych, jak na przykład Echo i Lutnia. Urządzano wieczorki muzykalno-deklamacyjne.

Czytelnia 11 marca 1883 r. zorganizowała koncert z udziałem artystów sceny operowej Teatru Miejskiego we Lwowie: Pauliny Rossoni, Teofilii Nowakowskiej, Franciszka Broulika. Dochód z koncertu wyniósł 476,80 zł r.³⁸ Znaczący w działalności czytelní był koncert artysty operowego Aleksandra Myszugi 25 października 1891 r. Na życzenie artysty dochód z koncertu podzielono na dwie części: dla TOL oraz ukraińskiej „Proświty”; było to po 183,83 zł r.³⁹ Czytelnia prenumerowała z własnych środków 13 gazet i czasopism. Były to: „Dziennik Polski”, „Gazeta Narodowa”, „Kurier Lwowski”, „Biesiada Literacka”, „Gazeta Rzemieślnicza”, „Dyabeł”, „Goniec”, „Iskra”, „Śmigus”, „Echo Warszawskie”, „Ojczyzna”, „Lud Polski”, „Miesięcznik Towarzystwa Ochrony Zwierząt”⁴⁰. Biblioteka liczyła 583 dzieła w 776 tomach. Rocznie notowano 4575 wypożyczeń⁴¹. W każdym roku

³⁶ Sprawozdanie... w roku 1891..., s. 6.

³⁷ L. Zięba, *Pierwsze próby organizowania i wytyczania kierunków amatorskiej działalności teatralnej na wsi*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1967, nr 1, s. 20; S. Iłowski, *Geneza i powstanie Związku Teatrów i Chórów Włościańskich*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1967, nr 1, s. 152 i n.; K. Nowak-Wolna, *Ludowy dramat i teatr w koncepcji działaczy Związku Teatrów i Chórów Włościańskich we Lwowie*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2011, nr 1–2, s. 16.

³⁸ Sprawozdanie... w roku 1884..., s. 6.

³⁹ Sprawozdanie... w roku 1891..., s. 7.

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ Tamże.

organizowano od 10 do 14 odczytów popularnonaukowych dotyczących historii Polski, historii literatury polskiej, nauk przyrodniczych, zagadnień prawnych. W odczytach uczestniczyło od 40 do 100 słuchaczy. Pierwsze dwa odczyty wygłosił w październiku 1883 r. prof. W. Dzieduszycki na temat *Ogniem i mieczem H. Sienkiewicza*. Roczny koszt funkcjonowania czytelni w 1890 r. wyniósł 455,11 zł r.⁴² Tematykę odczytów wygłoszonych w latach 1890–1898 przedstawia tabela 4.

Tabela 4. Tematyka odczytów w czytelniach TOL we Lwowie (1890–1898)

Lp.	Prelegenci	Temat
1	2	3
1	Józef Bałaban	Lwów
2	Ludwik Białoskórski	O postępie europejskim w Azji dzisiejszej
3	Władysław Belza	Świat legendowy Polski
4	Ludwik Czechowicz	Wpływ światła na życie O wodzie i ogniu w naturze Z dziedziny nauk przyrodniczych
5	Dr Stanisław Dekański	O zachowaniu zdrowia
6	Prof. B. Dembiński	O legionach polskich
7	W. Dropiowski	O Janie Kochanowskim
8	Prof. dr T. Fiedler	O maszynie parowej
9	Prof. dr L. Finkel	O Unii Lubelskiej O Tadeuszu Kościuszcze O bitwie na błoniach koło kościoła św. Marcina w roku 1685
10	Henryk Galecki	O legionach polskich O powstaniu listopadowym O powstaniu w roku 1830/31
11	Bronisław Gubrynowicz	O Adamie Mickiewiczu O Juliuszu Słowackim O kobiecie w poezji polskiej O Konstytucji 3 Maja O powstaniu styczniowym O Piotrze Skardze O najnowszej literaturze polskiej
12	Franciszek Krček	O piśmiennictwie polskim za czasów Stanisława Augusta O narodowym odrodzeniu Czech
13	Stanisław Lachowski	Z dziedziny fizyki
14	Prof. Józef Limbach	O grotach podziemnych Krainy i Ojcowa
15	Ernest Luniński	O królu Janie III Sobieskim
16	Witold Lewicki	Pogadanka na temat samorządu i autonomii
17	Franciszek Majchrowicz	Józef Korzeniowski jako pedagog – w setną rocznicę jego urodzin
18	Dr Bolesław Mańkowski	Znaczenie rodziny w wychowaniu młodzieży
19	Dr Stanisław Niemczycki	O wartości odżywczej naszych pokarmów

⁴² Sprawozdanie... w roku 1890..., s. 8.

1	2	3
20	Prof. dr J. Nussbaum	Z tajników życia stawu Pełczyńskiego
21	Dr Stanisław Niemczycki	Co to jest chemia
22	Bronisław Pawelski	O wyborach domowych
23	Prof. dr Jan Gwalbert Pawlikowski	O pieniądzu
24	Zygmunt Poznański	O konstytucji i prawach obywatelskich O autonomii i samorządzie
25	Karol Rawer	Z dziejów polskich
26	Ludwik Rudnicki	O Konstytucji 3 Maja 1791 r. O prawach obywateli jako wyborców
27	Michał Rolle	Poeci-żołnierze kościuszkowscy i powstania listopadowego O powstaniu listopadowym
28	Dr Eugeniusz Romer	O zjawiskach wulkanicznych Opis geograficzny Polski O sposobach przepowiadania pogody
29	Wilhelm Rolny	Pieniądz i waluta
30	Janina Sedlaczkówna	O Karolu Marcinkowskim
31	Ks. Jan Siemieński	O znaczeniu powstania listopadowego
32	M. Schoenett	Olbrzymy w świecie roślinnym
33	Antoni Siennicki	O powieści Henryka Sienkiewicza „Pan Wołodyjowski” O powieściach H. Sienkiewicza: „Ogniem i mieczem” i „Potop”
34	Jan Styka	O sztuce jako czynniku uszlachetniającym społeczeństwo
35	Prof. dr K. Twardowski	Jak i czego należy się uczyć Myśl i mowa
36	A. Tysowski	Elektromagnes w zastosowaniu przy wozie tramwajowym
37	Dr Czesław Uhma	O zakaźności i zapobieganiu chorobom płciowym
38	Narcyż Ulmer	O znaczeniu i użyteczności spółek rolniczych i handlowych
39	K. Wojciechowski	O Adamie Mickiewiczu
40	Dr A. Winiarz	O dochodzeniu swych praw przed sądem cywilnym O najmie lokali
41	Prof. dr Ignacy Zakrzewski	O głosie i słyszeniu O zjawiskach elektrycznych O telefonie
42	Roman Załoziecki	O nafcie w przyrodzie i przemyśle
43	Dr Józef Zakrzewski	Rady dla kobiet-matek

Źródło: Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa Oświaty Ludowej we Lwowie z czynności w roku 1890, Lwów 1891, s. 6 i n.; Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa Oświaty Ludowej we Lwowie z czynności w roku 1896, Lwów 1897, s. 8; Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa Oświaty Ludowej we Lwowie z czynności w roku 1897, Lwów 1898, Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa Oświaty Ludowej we Lwowie z czynności w roku 1898, Lwów 1899, s. 4–5.

Nieco skromniej przedstawiała się działalność czytelnia na prowincji. Pierwsza czytelnia powstała w kwietniu 1882 r. w Sądowej Wiszni. Kierownikiem i organizatorem był Walery Włodzimierski, korzystało z niej 50 uczestników. Prenumerowano

cztery dzienniki, w bibliotece dysponowano 386 dziełami, rocznie odnotowywano 436 wypożyczeń. W 1897 r. opiekunem czytelnii był Włodzimierz Strońceczek, a kierownikiem Jan Konopacki⁴³.

W Rudkach czytelnia powstała w lutym 1883 r., liczyła 70 członków, prenumerowano dziewięć czasopism, a biblioteka liczyła 217 dzieł. Kierownikiem był Piotr Zbrożek. Już 29 listopada tego samego roku uroczyste obchodzono rocznicę powstania listopadowego, miejscowy chór w części artystycznej śpiewał pieśni narodowe z tego okresu. W tymże roku Adolf Bieniedzki wygłosił serię odczytów na temat *Historia Polski*, a Eustachy Śmiałowski cykl wykładów *O przyrodzie i rządzących nią prawach*⁴⁴.

W Kamionce Strumiłowej czytelnię otwarto w 1884 r. Początkowo kierował nią Ferdynand Marek, a po nim ks. Jan Trzopiński. Odczyty wygłaszali miejscowi nauczyciele. Placówka skupiała 115 członków, stałych czytelników było 90. Prenumerowano jeden dziennik i siedem czasopism. W roku 1896 biblioteka liczyła 1053 dzieła w 1402 tomach. W ciągu roku odnotowano 346 wypożyczeń. 7 grudnia 1890 r. zorganizowano wieczorek mickiewiczowski z racji sprowadzenia prochów poety na Wawel. Program artystyczno-literacki przedstawili studenci Uniwersytetu Lwowskiego – członkowie Czytelnii Akademickiej. Czytelnia była samowystarczalna finansowo, w 1890 r. osiągnięto przychód w kwocie 129 zł r. przy wydatkach 95,75 zł r.⁴⁵

W Mościskach czytelnię założono w 1884 r., liczyła 30 członków. Prenumerowano pięć czasopism, biblioteka miała 202 tytuły książek w 282 tomach. W ciągu roku odnotowano 2019 wypożyczeń, kierownikiem był Leopold Masiuk⁴⁶.

W Kałuszu czytelnię organizowali Paweł Zaręba i ks. Ignacy Wajda. Z czytelnii początkowo korzystało 20 osób dziennie, prenumerowano cztery czasopisma, a biblioteka liczyła 129 tomów⁴⁷.

Wśród prowadzących w 1881 r. 31 czytelnii i bibliotek na wsi dominowali nauczyciele. Byli to: w Mikołajowie Piotr Łaboński, w Krakowcu Franciszek Stadnicki, w Hołosku Wielkim Wanda Grabowska, w Oleszycach Teofil Fiutowski, w Michalewicach Franciszek Zieliński, w Gródku Jagiellońskim Roman Bachowski, w Prusach Szymon Skarbek, w Szczercu Mikołaj Sawicki, w Rozdole D. Jaworski, w Nowym Jaryczowie Jakub Szemlej, w Skolonikach Andrzej Komplikowicz, w Bieńkowej Wiszni Anna Zimmermann, w Koropuzu Ludwika Hoenig, w Nikłowcach Bolesław Janicki, w Kościejowie Władysław Hrycykiewicz, w Milatyczach Marian Solski, w Chłopach Bazyli Seniów⁴⁸. Pozostałe biblioteki prowadzili księża

⁴³ Sprawozdanie... w roku 1884..., s. 5–6.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ Sprawozdanie... w roku 1890..., s. 4.

⁴⁶ Sprawozdanie... w roku 1884..., s. 4.

⁴⁷ Tamże.

⁴⁸ Tamże, s. 5.

rzymskokatoliccy oraz miejscowa inteligencja, m.in.: w Kulikowie Franciszek Schofer, kierownik kasy Towarzystwa Zaliczkowego, w Busku ks. Antoni Kiernik, w Komarni Antoni Kowarzyk – naczelnik poczty, w Kulparkowie i Sygniówce k. Lwowa dr Gustaw Neusser – lekarz, w Starym Siole ks. kanonik Leon Korzeniowski, w Grzędzie Mikołaj Łagowski – wójt gminy, w Stojanicach – Bolesław Śmiałowski, w Nowosiólkach Gościennych – Iwan Beszlej, w Czyżkach ks. Wincenty Filar, w Basiówce Karol Piasecki, w Buczałach Jan Kobierski, w Dawidowie Ludwik Zbyszewski⁴⁹.

W roku 1884 upadły biblioteki w Zboiskach i Winnikach koło Lwowa oraz w Żydatyczach, Podliskach Małych i Pustomytach. W roku 1885 założono 15 nowych bibliotek. Wśród organizatorów dominowali nauczyciele. Byli to: Leopold Iglatowski w Tuligłowach, Jan Dumin w Medenicach, Józef Reichert w Dolinianach, Bazyli Wołoszczak w Mokrzanach Wielkich, Ignacy Kuźniewicz w Skniłowie k. Lwowa, Teodora Sitowska w Powroźniku, Aleksander Paklikowski w Medyce, Jan Miński w Rodatyczach, Sylwester Głogoszewski w Podliskach Wielkich⁵⁰. Księża byli organizatorami dwóch bibliotek – ks. Jan Pasiut w Żółtańcach i ks. Karol Dołek w Podhajcach. Pracownicy urzędów gminnych zorganizowali biblioteki: w Bóbrce P. Konieczny, sekretarz Rady Powiatowej, a Łukasz Tomaszewski, pisarz gminny, w Nowosiólkach Kardynalskich, Józef Małaczyński założył bibliotekę w Honiatyczach, a Władysław Zagórski w Młyniskach⁵¹.

Do roku 1904 następował stały wzrost liczby bibliotek i czytelni, w 1882 było ich 14, w 1890 – 152, w 1900 – 365, a w 1904 – 517⁵².

W roku 1896 kierownikami 191 bibliotek byli nauczyciele. W roku 1903 64 biblioteki prowadzili księża rzymskokatoliccy, a siostry zakonne 10 placówek. Siostry felicjanki prowadziły czytelnie w Żółkwi, Sokalu, Uhnowie i Iwoniczu, a siostry służebniczki w Spasowie, Soroce, Sidorowie k. Husiatyna, Rzepińcach, Brozdowcach k. Stryja⁵³.

W Sprawozdaniu w 1903 r. zarząd TOL podziękował za wyróżniającą się pracę w czytelniach następującym nauczycielom: A. Ambroziewiczównie w Przemyślanach, A. Bittner w Hłudnej, H. Gnieworoszównie w Złotym Potoku, E. Kraińskiej w Perespach, J. Kwiatkowskiej w Bentkowie, Janinie Mars w Limanowej, Z. Ujejskiej w Białym Kamieniu, B. Zielińskiej w Malinówkach, M. Błażowskiemu i S. Chmielewskiemu w Wyżnicy, K. Komarskiemu w Krechowicach, Albinowi Rayskiemu i M. Laskowskiemu w Trójcy, S. Negruszowi w Kocmanie,

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ Tamże, s. 6.

⁵¹ Tamże.

⁵² Sprawozdanie... za czas od 15 czerwca 1902 do 31 grudnia 1903..., s. 5 i n.

⁵³ Sprawozdanie... w roku 1896..., s. 10–35; Sprawozdanie... za czas od 15 czerwca 1902 do 31 grudnia 1903..., s. 5 i n.

J. Sobkowiczowi w Nawsiu, J. Swieżawskiemu w Jagielnicy⁵⁴. Jednocześnie podziękowania za prowadzenie czytelní skierowano do księży, byli to: Anger i Ożga w Mariampolu, M. Blanik w Czortkowie, R. Ficowski w Kułkorzu, W. Giemza w Rudkach, J. Głęb i J. Grygiel w Buczaczu, W. Librawski w Kopyczyńcach, A. Mizera w Wielkich Oczach, J. Niemczyk w Naroku, B. Prokop w Czortkowie, A. Prorok w Ostrowie, J. Rossman w Kaczycach, ks. dr Steinbach w Kocmaniu, M. Struś w Nastasowie⁵⁵.

Mniejszy udział nauczycieli po 1891 r. w prowadzeniu czytelní i bibliotek wynikał z faktu, iż bardziej restrykcyjnie do ich działalności podchodziły rady szkolne okręgowe (RSO). W myśl zarządzenia Rady Szkolnej Krajowej z maja 1884 r. polecono, aby nie zezwalać na używanie sal szkolnych do celów niezwiązanych z nauczaniem dzieci⁵⁶. Przepis ten rozciągnięto później na pozaszkolną aktywność nauczycieli. Zezwolenia na wykorzystanie sal szkolnych na odczyty, wykłady i pogadanki udzielano jedynie pod warunkiem uprzedniego zawiadomienia RSO o treści wykładu i osobie prelegenta⁵⁷.

W roku 1896 najwięcej bibliotek na prowincji prowadzono w powiatach: lwowskim (49), jarosławskim (20), rudeckim (13). Poza Lwowem działało osiem czytelní miejskich: w Sądowej Wiszni – prowadzona przez notariusza Włodzimierza Strończaka, Bolesława Śmiałowskiego i J. Konopackiego; w Rudkach czytelnią zarządzał L. Lachol; w Kamionce Strumiłowej kierowali ks. kanonik Błażej Ziemiański, Jan Szawłowski i ks. Antoni Górąski; w Rudzie Kochawińskiej prowadzonymi byli ks. Jan Tropiński i Wacław Berczowski, a w Mościskach Leopold Masiuk; w Glinianach czytelnię prowadziły siostry zakonne służebniczki i Stanisław Burlik, opiekunką zaś była hrabina Potulicka; w Sanoku Kazimierz Lipiński otworzył czytelnię w swojej fabryce; w Sokalu kierownikiem był dr Józef Łuszczkiewicz, a gospodarzem Paweł Zaczkowski. Czytelnie prenumerowały od dwóch do ośmiu czasopism, księgozbiór liczył od 233 dzieł w Glinianach do 1053 dzieł w Kamionce Strumiłowej⁵⁸.

Istotną formą działalności były odczyty i pogadanki prowadzone w czytelních i bibliotekach. Jak podniesiono w sprawozdaniu za rok 1900/01: „Pogadanki i odczyty [...] cieszą się coraz liczniej napływającymi słuchaczami, tak iż nieraz sale naszych szkół wiejskich nie mogą pomieścić gromadzących się miłośników żywego słowa”⁵⁹. Początkowo dominowała tematyka historyczna i naukowa, na przykład w Gródku Jagiellońskim w 1895 r. wygłoszono odczyty na temat Konstytucji 3

⁵⁴ Sprawozdanie... za czas od 15 czerwca 1902 do 31 grudnia 1903..., s. 6.

⁵⁵ Tamże.

⁵⁶ R. Terlecki, *Oświata dorosłych i popularyzacja nauki w Galicji w okresie autonomii...*, s. 93.

⁵⁷ „Oświata Ludowa” 1913, nr 1, s. 2.

⁵⁸ Sprawozdanie... w roku 1886..., s. 21; W. Badura, *Ludność wiejska pod względem oświatowym i kulturalnym*, Kraków 1908, s. 49 i n.

⁵⁹ Sprawozdanie... za czas od 15 czerwca 1900 do 15 czerwca 1901..., s. 7.

Maja i powstania styczniowego, wychowania narodowego, autonomii, o generale Dąbrowskim, powstaniu Ziemi i o planetach, zaćmieniach słońca i księżyca⁶⁰.

W środowiskach wiejskich odczyty były bardziej zróżnicowane i dotyczyły historii Polski, prowadzenia gospodarstwa rolnego oraz emigracji zarobkowej. W Stawczanach (pow. Gródek) wygłoszono odczyty: *O unii brzeskiej, O gospodarstwie, Historia Rusi i Polski*⁶¹. W Radochowicach (pow. Jarosław), gdzie czytelnia zajmowała pomieszczenia kółka rolniczego, wygłoszono odczyty: *O Tadeuszu Kościuszcze, O uprawie buraków cukrowych, O pielęgnacji drzewek*⁶². W Medyce tematyka odczytów była następująca: *O chowie bydła, O uprawie roślin, O gospodarstwie, O unii brzeskiej, Nawozy zielone*⁶³. W wielu czytelniach w każdą niedzielę kierownicy czytali na głos fragmenty powieści lub artykuły z prasy. Tak było w Wyżynianach (pow. Przemyślany), Maksymowicach (pow. Sambor), Pawłosiowie (pow. Jarosław), Nałuzu i Bernadówce (pow. Trembowla)⁶⁴.

Tematyka odczytów zmieniła się po raz trzeci po przejściu po 1905 r. części czytelni i bibliotek przez krakowskie Towarzystwo Oświaty Ludowej. Kontynuowano problematykę historyczną, np.: *Krzyżacy w Polsce, Epoka Piastów, O Chełmszczyźnie, Opis ziem polskich*. W dużym wymiarze wprowadzano tematykę wychowawczą i religijną, były to m.in. odczyty: *O wychowaniu, O pożytkach oświaty, Szkoła i jej stosunek do Kościoła, Zgubne skutki alkoholu, O życiu ponad stan, O wierze świętej, Wrażenia z Lourdes, Obrazy z Biblii, Opis Ziemi Świętej, Dzieje Nowego Testamentu*⁶⁵.

Podstawową jednak formą działalności było rozwijanie czytelnictwa poprzez prowadzenie bibliotek na wsi i w małych miasteczkach. Pierwsze wypożyczalnie wiejskie powstały już w 1882 r. Początkowo mieściły się one w budynkach szkolnych, lokalach urzędów gminnych, mieszkaniach prywatnych. Z czasem niektóre biblioteki sytuowano w lokalach kółek rolniczych. Biblioteki liczyły od 100 do 900 książek. Ten stan możliwy był dzięki zakupom z funduszków TOL oraz darom książek ze strony mieszkańców. Księgozbiór liczył w 1884 r. 5300 woluminów, w 1890 – 20 691, a w 1900 – 54 545 woluminów⁶⁶.

Preferowano książki historyczne oraz o prowadzeniu gospodarstwa domowego i rolnego. Były to: J.I. Kraszewskiego *Przeor Kordecki, Zygmuntowskie czasy*,

⁶⁰ Sprawozdanie... w roku 1885..., s. 13.

⁶¹ Tamże.

⁶² Tamże, s. 18.

⁶³ Tamże.

⁶⁴ Sprawozdanie... w roku 1896..., s. 15 i n.

⁶⁵ „Oświata Ludowa” 1912, nr 2, s. 79. Krakowskie TOL prowadziło czytelnie w Winnikach, Lesienicach, Krakowcu, Mikłaszowie, Gródku, Jaworowie, Kałuszu, Mościskach, Nadwórnej, Podhajcach, Przemyślanach, Rohatynie, Pnikucie, Trzcieńcu, Świrzu, Hałuszczykach, Łozowej (pow. Tarnopol), Koszłakach, Olesku.

⁶⁶ Sprawozdanie... w roku 1884..., s. 3; Sprawozdanie... w roku 1890..., s. 4; Sprawozdanie... za czas od 15 czerwca 1900 do 15 czerwca 1901..., s. 7.

H. Sienkiewicza *Trylogia*, K. Szajnoch *Powieść o niewoli na wschodzie*, powieści Prusa, Korzeniowskiego, Kowelskiej, S. Piotrowskiego *Ucieczka z Syberii*, S. Kozłowskiego *Stanisław Żółkiewski*, ks. F. Sawy *Dzieje narodu polskiego w pieśniach*. Ponadto stale zaopatrywano biblioteki w następujące tytuły: *Pielgrzym w Dobromilu*, *Domowy poradnik lekarski*, *Król Jan III*, *Królowa Korony Polskiej*, *Chrzest Litwy*, *Święta Kinga*, *Żywot św. Wojciecha*, *Lutnia Jana Kochanowskiego*, *Tadeusz Kościuszko*, *Pan Tadeusz*, *Namowa do wstrzemięźliwości*, *O grzechu i o karczmie*, *Obowiązki rodziców*, *Niektóre rady dotyczące pielęgnowania dzieci*, *Bitwa pod Grunwaldem*, *Pamiętnik Jana Kilińskiego*, *Pierwsi chrześcijanie*⁶⁷.

W roku 1892 na obchody związane ze sprowadzeniem na Wawel prochów Adama Mickiewicza wydano okolicznościowo *O naszym najslawniejszym pisarzu Adamie Mickiewiczu*. Na przełomie XIX i XX w. rozsyłano do bibliotek książki o treści gospodarczej, np. *Jak gospodarowałem w roku nieurodzaju*, *Jak sobie gospodarze radzić mają w braku ściółek*, Z. Ludkiewicza *O paszach i żywieniu bydła*, S. Zalasieńskiego *Dla gospodyń i dziewcząt*, K. Miczyńskiego *Pogadanka o życiu*, W. Kruszeńskiego *Hodowla bydła w małym gospodarstwie*⁶⁸. Za pomocą odpowiednich książek próbowano zainteresować chłopą uprawą roślin przemysłowych, przede wszystkim buraków cukrowych, wspierano rozwój ogrodnictwa i sadownictwa. Księgozbiór bibliotek uzupełniano wydawnictwami Macierzy Polskiej oraz Wydawnictwa Ludowego, były to głównie książki: P. Skargi *Żywoty świętych*, ks. J. Bosko *Szczęście w Ameryce*, J. Supińskiego *Siedem wieczorów*, *Opowiadania z życia społecznego*, J. Morelowskiego *Treny*, M. Rodziewiczówny *Szary proch*⁶⁹.

Towarzystwo wypracowało interesujące formy pozyskiwania książek do bibliotek poprzez dary od osób prywatnych oraz instytucji i wydawców. W roku 1890 Jan Biedroń przekazał 200 egzemplarzy „Kalendarza Rolniczego”, a Leszek Dąbcański 80 egzemplarzy opracowania L. Zbrożka *Powstanie narodu przeciw Moskwie w 1830 i 1831 r.* Kazimiera Dylska przekazała z własnej biblioteki 107 dzieł w 130 tomach. Karol Kozłowski – księgarz i wydawca z Poznania – ofiarował 100 egzemplarzy opracowania Chociszewskiego *O Adamie Mickiewiczu*⁷⁰. Galicyjskie Towarzystwo Gospodarcze przekazało w 1898 r. 385 książek, a Związek Ochotniczych Straży Pożarnych 50 egzemplarzy. Albin Rayski – 127, a Michał Stróżewski – 300 książek⁷¹. Włodzimierz Dzieduszycki przekazał w 1901 r. 104 książki, a jego żona ofiarowała

⁶⁷ Spis książek znajdujących się w bezpłatnych czytelnich ludowych założonych przez Krakowskie Towarzystwo „Oświaty ludowej”, Kraków 1886, s. 3 i n.

⁶⁸ XXVII Sprawozdanie z czynności Towarzystwa Kółek Rolniczych za rok 1909, Lwów 1910, s. 45; J. Dybiec, *Od „Gospodarza jakimby być powinien” do „Encyklopedii” Macierzy. Z dziejów pozaszkolnej edukacji chłopu galicyjskiego* [w:] *Kultura i oświata wsi*, red. A. Meissner, Rzeszów 1996, s. 260.

⁶⁹ Sprawozdanie... w roku 1895..., s. 13.

⁷⁰ Sprawozdanie... w roku 1891..., s. 8.

⁷¹ Sprawozdanie... w roku 1898..., s. 3.

91 książek w języku ukraińskim i 106 w języku polskim. Jan Ambroski – 23 roczniki tygodnika „Niedziela”, Jan Piórkiewicz 80 książek, K. Kozłowski z Poznania – 11 książek, Józef Bałaban – 8, Władysław i Józef Korosteńscy – 50, Władysław Belza – 24 książki, Macierz Polska – 250 egzemplarzy opracowania C. Pieniążka *Złote myśli A. Mickiewicza*, Antoni Drążkiewicz – 6 egzemplarzy⁷². Stanisław Głąbiński ofiarował 52 egzemplarze „Kalendarza Wojnara”, a Edward Krzyżanowski z Buczacza 40 egzemplarzy dzieła ks. F. Sawy *Dzieje narodu polskiego w pieśniach*⁷³.

W Stawczanach (pow. Gródek Jagielloński) z biblioteki TOL korzystała również ludność ukraińska. Kler greckokatolicki przeciwny był jednak współpracy ukraińsko-polskiej na gruncie czytelni i bibliotek TOL. Silne przeciwdziałanie w tym względzie było w Nałuzu (pow. Trembowla), w Ławrykowie (pow. Rawa Ruska) i w Stawczanach⁷⁴. Zarząd TOL apelował o wzajemną tolerancję, stwierdzając: „W niektórych okolicach wschodniej Galicji, gdzie ludność jest mieszana, działalność naszego Towarzystwa, które przecież żadnych politycznych celów nie posiada, natrafia na niechęć ze strony gr.-kat. duchowieństwa”⁷⁵. Były także przykłady zgodnej współpracy. W Mikłaszowie k. Lwowa na otwarcie czytelni w 1909 r. proboszcz z Winnik ks. Antoni Sączyński oraz ks. Stanisław Sadowski, miejscowy proboszcz, poprowadzili parafian z kościoła – Polaków i Ukraińców – przy śpiewie „Serdeczna matko” i przy użyciu sztandarów kościelnych⁷⁶.

W czytelniach TOL prowadzonych wspólnie z kółkami rolniczymi na początku XX w. rozwinął się dynamicznie amatorski ruch teatralny. Zespoły amatorskie powstawały przy kołach Towarzystwa Oświaty Ludowej, Towarzystwa Szkoły Ludowej, Towarzystwa Kółek Rolniczych. W roku 1907 w 71 powiatach Galicji było 461 zespołów teatralnych. Dla koordynacji i pomocy merytorycznej teatralnemu ruchowi amatorskiemu powołano 9 kwietnia 1907 r. z inicjatywy Zarządu Towarzystwa Kółek Rolniczych odrębny Związek Teatrów i Chórów Włościańskich we Lwowie⁷⁷. W roku 1909 wystawiono następujące sztuki: W Brzuchowicach k. Lwowa *Jaselka*; w Dawidowie – *Noc w Belwederze*, *Kościuszek pod Raclawicami*, *Dziesiąty pawilon*, *Gwiazda Syberii*, *Jasiek sierota*, *Hanusia Króżańska*, *Matka żyje*; w Biłce Szlacheckiej *Łobzowanie*; w Dublanach – *Bursztyny Kasi*, *Błazek opętany*, *Hanusia Króżańska*, w Zboiskach k. Lwowa – *Chłopi arystokracji*, *Za nic żydowskie swaty*, *Kościuszek pod Raclawicami*⁷⁸.

Biblioteki i czytelnie TOL były pierwszymi trwałymi placówkami oświaty pozaszkolnej w Galicji, przez ponad 30 lat upowszechniały czytelnictwo, organizowały

⁷² Sprawozdanie... w roku 1895..., s. 4.

⁷³ Sprawozdanie... za czas od 15 czerwca 1901 do 15 czerwca 1902..., s. 4.

⁷⁴ Sprawozdanie... w roku 1895..., s. 19–20.

⁷⁵ Sprawozdanie... w roku 1896..., s. 6.

⁷⁶ „Oświata Ludowa” 1910, nr 1, s. 190.

⁷⁷ S. Iłowski, *Geneza i powstanie Związku Teatrów i Chórów Włościańskich...*, s. 154.

⁷⁸ XXVII Sprawozdanie Zarządu Towarzystwa Kółek Rolniczych za rok 1909, Lwów 1910, s. 48.

odczyty, wykłady i pogadanki, rozprawdzały książki i czasopisma. Działalność ta była oparta na pracy społecznej. Potrafiiono pozyskać i zaangażować siły społeczne w działania edukacyjne młodzieży i osób dorosłych. Wokół tych sił i ich działalności tworzone w środowisku lokalnym atmosfery społecznego uznania i ambicji społecznościowej.

Praca oświatowa TOL oparta była na własnych środkach finansowych. Pochodziły one z pieniędzy gromadzonych przez poszczególne czytelnie i biblioteki, ze składek członków, z subwencji instytucji państwowych i samorządowych, z darów, składek społecznych i nielicznych imprez dochodowych.

W pracy oświatowej stowarzyszenia wyróżnić można dwa okresy: pierwszy przypadł na lata 80. i 90. XIX w. i charakteryzował się intensywnym rozwojem. Zorganizowano wówczas liczne biblioteki i czytelnie, prowadzono różnorodne formy pracy kulturalno-oświatowej. Osłabienie pracy towarzystwa nastąpiło na początku XX w. – spadła liczba członków, zmniejszyły się dochody, upadały czytelnie i malała liczba czytelników. Zmniejszono zakupy książek. Przyczyną tego stanu były pogarszające się warunki materialne ludności wiejskiej, trudne warunki lokalowe placówek oświatowych, a także pogłębiające się konflikty społeczne na wsi.

Na początku XX w. liberalno-mieszczański program Lwowskiego Towarzystwa Oświaty Ludowej mimo znacznych sukcesów w upowszechnianiu wiedzy i kultury zaczął widocznie rozmijać się z potrzebami i aspiracjami mieszkańców wsi i małych miasteczek. Miało to miejsce w latach rosnącej aktywności społecznej i politycznej środowiska wiejskiego, która uzewnętrzyła się poprzez powołanie w 1895 r. klasowej organizacji chłopskiej – Stronnictwa Ludowego (od 1903 r. Polskiego Stronnictwa Ludowego).

Czytelnie TOL były wytworem polskiej pracy i myśli oświatowej. Od początku swego istnienia stawiały sobie cele kulturalno-wychowawcze. Zabiegały, aby poprzez aktywność kulturalną ukształtować osobowość społeczną. Ze względu na warunki, w jakich powstawały, wytworzyły one swoistą metodę pracy, prostymi i niekosztownymi środkami wychowywały młodzież i dorosłych. Cechą dominującą ich działalności była atmosfera swojskości i szczerości tworzona przez grupę aktywistów.

Bibliografia

- XXIII Sprawozdanie z czynności Towarzystwa Kółek Rolniczych za rok 1905, Lwów 1906.
XXVI Sprawozdanie z czynności Towarzystwa Kółek Rolniczych za rok 1908, Lwów 1909.
XXVII Sprawozdanie z czynności Towarzystwa Kółek Rolniczych za rok 1909, Lwów 1910.
Adamski T., *O oświatowej działalności Towarzystwa Kółek Rolniczych*, Lwów 1913.
Albin J., *Z działalności bibliotek ludowych w Galicji*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1983, R. XXXII, nr 1/2.

- Amborski J., *Sprawa oświaty ludowej w Galicji* [w:] *Pamiętnik zjazdu literatów i dziennikarzy polskich 1884*, t. I, Lwów [1884].
- Badura W., *Ludność wiejska pod względem oświatowym i kulturalnym*, Kraków 1908.
- Bałaaban J., *Przewodnik dla zakładających biblioteki i czytelnie ludowe*, Lwów 1892.
- Cywiński B., *Rodowody niepokornych*, Warszawa 2010.
- Dybiec J., „Od Gospodarza jakimby być powinien” do „Encyklopedii” Macierzy. Z dziejów pozaszkolnej edukacji chłopów galicyjskiego [w:] *Kultura i oświata wsi*, red. A. Meissner, Rzeszów 1996.
- Grzybek G., *Aktualność idei wychowawczych Józefa Bilczewskiego metropolity lwowskiego w latach 1900–1923*, Bielsko-Biała 2003.
- Gurnicz A., *Kółka rolnicze w Galicji*, Warszawa 1967.
- Howski S., *Geneza i powstanie Związku Teatrów i Chórów Włościańskich*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1967, nr 1.
- Jaśkiewicz B., *Działalność towarzystw oświatowych w Tarnowie w latach autonomii galicyjskiej*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1974, t. XVII.
- Jaśkiewicz B., *Towarzystwo Oświaty Ludowej w Tarnowie*, „Rocznik Tarnowski” (1997) 1998.
- Kudłaszyk A., *Katolicka myśl społeczno-polityczna w Galicji na przełomie XIX i XX w.*, Wrocław 1980.
- Nowak-Wolna K., *Ludowy dramat i teatr w koncepcji działaczy Związku Teatrów i Chórów Włościańskich we Lwowie*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2011, nr 1–2.
- Potoczny J., *Oświata dorosłych i popularyzacja wiedzy w plebejskich środowiskach Galicji doby konstytucyjnej (1867–1918)*, Rzeszów 1998.
- Potoczny J., *Udział Towarzystwa Oświaty Ludowej w krzewieniu czytelnictwa i popularyzacji wiedzy wśród plebejskich warstw społeczeństwa galicyjskiego*, „Studia i Prace Pedagogiczne” 2014, t. I.
- Radlińska H., *Oświata dorosłych*, Warszawa 1947.
- Spis książek znajdujących się w bezpłatnych czytelnich ludowych założonych przez Krakowskie Towarzystwo „Oświaty Ludowej”*, Kraków 1886.
- Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa Oświaty Ludowej dla Lwowa i okolicy z czynności w roku 1884, Lwów 1885.
- Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa Oświaty Ludowej we Lwowie z czynności w roku 1890, Lwów 1891.
- Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa Oświaty Ludowej we Lwowie z czynności w roku 1891, Lwów 1892.
- Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa Oświaty Ludowej we Lwowie z czynności w roku 1895, Lwów 1896.
- Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa Oświaty Ludowej we Lwowie z czynności w roku 1896, Lwów 1897.
- Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa Oświaty Ludowej we Lwowie z czynności w roku 1897, Lwów 1898.
- Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa Oświaty Ludowej we Lwowie z czynności w roku 1898, Lwów 1899.
- Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa Oświaty Ludowej we Lwowie z czynności za czas od 15 czerwca 1900 do 15 czerwca 1901, Lwów 1901.
- Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa Oświaty Ludowej we Lwowie z czynności za czas od 15 czerwca 1901 do 15 czerwca 1902, Lwów 1902.
- Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa Oświaty Ludowej we Lwowie z czynności za czas od 15 czerwca 1902 do 31 grudnia 1903, Lwów 1904.
- Szaflik J.R., *O rząd chłopskich dusz*, Warszawa 1976.
- Terlecki R., *Oświata dorosłych i popularyzacja nauki w Galicji w okresie autonomii*, Wrocław 1990.
- Urban W., *Sluga Boży Józef Bilczewski Metropolita Lwowski 1860–1923*, Wrocław 1977.
- Witos W., *Moje wspomnienia*, t. I, Paryż 1964.

Zięba L., *Pierwsze próby organizowania i wytyczania kierunków amatorskiej działalności teatralnej na wsi*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1967, nr 1.

„Oświata Ludowa” 1910, nr 1.

„Oświata Ludowa” 1911, nr 2.

„Oświata Ludowa” 1912, nr 2.

„Oświata Ludowa” 1913, nr 1.

Polski słownik biograficzny, t. I, Kraków 1935.

Polski słownik biograficzny, t. IX, Wrocław 1960–1961.